

УДК 338.432(477) : 330.341.1

*О.В. ШУБРАВСЬКА, доктор економічних наук, професор
К.О. ПРОКОПЕНКО, кандидат економічних наук,
старший науковий співробітник*

Державна установа «Інститут економіки та прогнозування НАН України»

Розвиток агроінноваційної діяльності в Україні

Постановка проблеми. Розв'язання продовольчої проблеми, підвищення ефективності та конкурентоспроможності вітчизняного аграрного сектору потребує модернізації сільського господарства, а отже активізації агроінноваційної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання розвитку інноваційного процесу у вітчизняній агросфері досліджували, зокрема, М.М. Кулаєць, П.М. Музика, В.В. Россоха, В.М. Русан, О.Г. Шпикуляк та багато інших учених [3-7]. Інноваційні процеси та їхню специфіку останніми роками досліджували також російські вчені: В.Д. Гончаров, С.В. Котєєв та ін. [1]. Активізація агроінноваційної діяльності потребує, насамперед, значних інвестицій. Отже, в умовах обмежених фінансових можливостей необхідне чітке визначення пріоритетів вітчизняного інноваційного розвитку для цілеспрямованих і ефективних капіталовкладень, що потребує дослідження умов, в яких відбуваються інноваційні процеси в підприємствах аграрного сектору.

Мета статті – оцінка основних характеристик інноваційних процесів у сільськогосподарських підприємствах, встановлення причин гальмування впровадження інновацій у виробництво та визначення основних заходів для посилення інноваційної активності у сільському господарстві.

Виклад основних результатів дослідження. На основі розроблених авторами анкет Державною установою «Інститут економіки та прогнозування НАН України»

спільно із Державною службою статистики України вперше було проведено обстеження інноваційної діяльності 58 сільськогосподарських підприємств за 2009-2011 роки за такими блоками питань: основна економічна інформація про підприємство, інновація продукту (товарів, послуг), інновація процесу, організаційні й маркетингові інновації, фінансування інноваційної діяльності, джерела інформації та співпраця в контексті інноваційної діяльності, інноваційні цілі й проблеми, інновації та вигоди для довкілля. Кількість досліджених підприємств незначна, однак вони представляють усі регіони країни, основні види сільськогосподарської діяльності й різні за розмірами та організаційно-правовими формами господарства з площею сільгоспугідь від 10 га до 57 тис. га.

Основними критеріями відбору підприємств до групи обстежуваних були наявність публічної інформації про них і достатньо високий рівень їх прибутковості. Перше в т.ч. доводить про певну успішність підприємств та порівняно вищий ступінь сприйнятливості їх керівництва до нововведень, а друге – про наявність фінансових можливостей щодо впровадження новачій.

Результати проведеного обстеження показали існування певних загальних тенденцій і перешкод для розвитку цієї діяльності. Отже, основними характеристиками нинішнього етапу інноваційного процесу в сільськогосподарських підприємствах є такі.

■ *Достатньо високий рівень інноваційної активності підприємств (57% у рослинництві та 30% у тваринництві), що в т.ч. довело правильність обраних на початковому етапі*

© О.В. Шубравська, К.О. Прокопенко, 2013

критеріїв відбору підприємств до групи обстежуваних.

■ *Обмежене використання сільгосп підприємствами власних інноваційних розробок* (як щодо ресурсів, так і технологій). Вітчизняні агровиробники нині переважно є користувачами або адаптують до власних умов розробки *спеціалізованих науково-дослідних організацій*. При цьому досить вагому частку як у рослинництві, так і в тваринництві мають зарубіжні розробки.

■ *Взаємозумовленість ступеня інноваційної активності підприємства та його прибутковості*. Так, найбільшу інноваційну активність демонструють підприємства з відносно вищим рівнем прибутковості, зокрема, в рослинництві – це підприємства з вирощування зернових і технічних культур із чистим доходом від 50 млн грн і вище, серед яких – 64% ведуть інноваційну діяльність.

У свою чергу інноваційна діяльність є одним із важливих чинників зростання доходів виробників.

■ *Диверсифікація напрямів інноваційної діяльності ефективних підприємств*. Так, із підприємств, які спеціалізувалися на вирощуванні зернових і технічних культур, 50% використовували високопродуктивні породи тварин (як вітчизняні, так і зарубіжні) та закуповували спеціалізовану техніку для тваринництва, переважно вітчизняного виробництва (те ж робила й третина підприємств, що займалися овочівництвом), а 33% – впроваджували прогресивні технології (як вітчизняного, так і зарубіжного походження) виробництва молока й відгодівлі худоби. Отже, ефективні інноваційно активні підприємства ведуть інноваційну діяльність не лише за основною спеціалізацією, а є інноваційно активними в цілому. До того ж щодо таких підприємств існує висока ймовірність впливу управлінського ресурсу, який складно оцінити кількісно.

■ *Абсолютне переважання власних коштів підприємств серед джерел фінансування інновацій*. Так, у рослинництві підприємства з чистим доходом понад 50 млн грн фінансували інноваційну діяльність виключно власним коштом, підприємства ж із нижчим доходом додатково залучали кошти державного бюджету (2%) та кредити (5%). У тва-

ринництві власним коштом фінансували інноваційну діяльність 78% обстежених підприємств, а користувалися для цього коштами держбюджету й кредитними ресурсами – відповідно 13 і 9%.

При цьому основну частку коштів підприємства спрямовували на придбання основних засобів – машин, обладнання, установок, поголів'я тварин (67% у рослинництві та 100% – у тваринництві), а також оборотних засобів (насіння, біодобрив тощо – 28%). Решту коштів у рослинництві витрачали на фінансування досліджень і розробок.

■ *Низький рівень використання сільськогосподарськими підприємствами інституційних джерел інформації щодо інноваційних розробок та можливостей їх запровадження*: насамперед, від університетів і державних академічних та галузевих НДІ, а також від приватних НДІ й комерційних лабораторій. Багато підприємств зазначили середній ступінь важливості інформації, одержаної на конференціях, виставках, ярмарках, із наукових журналів та спеціалізованих публікацій.

Основним джерелом інформації щодо інновацій для сільгосп підприємств як у рослинництві, так і в тваринництві були внутрішні джерела (в межах підприємства або групи підприємств). Підприємства, які вказали на співпрацю з питань інноваційної діяльності з іншими підприємствами або організаціями, основним типом партнера назвали постачальників обладнання й ресурсів.

■ *Різностямованість інноваційної діяльності рослинницьких та тваринницьких підприємств за її видами*. Так, якщо в рослинництві інновації продукту (ресурсні інновації) впроваджували 88% інноваційно активних підприємств, то в тваринництві – жодне. Натомість усі інноваційно активні тваринницькі підприємства зосередилися на впровадженні процесових новацій (технологій), тоді як у рослинництві їх використовували 77% підприємств.

Водночас організаційні й маркетингові інновації набули достатнього поширення як у рослинницьких, так і тваринницьких підприємствах – відповідно 62 та 33%. У даному контексті підприємства переважно за-

ймалися навчанням кадрів і вдосконалювали організацію управління.

■ *Інновації для довкілля.* Понад половина досліджених підприємств відзначили існування певних вигод, які принесли для довкілля впроваджені ними інновації. Серед найбільш поширених – скорочення використання матеріалів на одиницю продукції (повідомили 45% підприємств), зниження енергоспоживання на одиницю продукції (48%), зменшення рівня забруднення ґрунту, води чи повітря (34%). Основною причиною, що спонукала виробників до впровадження природоохоронних інновацій, більшість назвала необхідність відповідати діючим екологічним нормам (35%). Натомість практично не діє такий чинник, як можливість одержання від держави певних фінансових преференцій у зв'язку з впровадженням зазначених інновацій.

Енергозбереження не набуло достатнього поширення серед опитаних підприємств. Так, серед рослинницьких підприємств, що запроваджували інноваційні процеси, лише 10% вказали на використання енергозберігаючих систем (котлів на альтернативному паливі). Це підприємства, що вирощують зернові та технічні культури.

Окремо варто сказати про досить високу ймовірність неповного розуміння агроінноваційної проблематики спеціалістами підприємства, які заповнювали анкети, про що, зокрема, показує відзначена ними відсутність інноваційної активності в підприємствах із потенційно високим ступенем такої активності (наприклад, садівницьких у рослинництві й підприємств із вирощування свиней у тваринництві).

Водночас підприємства мають певні особливості розвитку інноваційної діяльності. Так, у рослинництві розподіл усіх підприємств на групи за обсягом виручки від реалізації продукції (чистого доходу) показав, що:

підприємства з чистим доходом 50 млн грн і вище мали найвищу ресурсовіддачу, а саме: на 1 га сільськогосподарських угідь у них припадало 9,4 тис. грн чистого доходу (що є вдвічі вищим за середній показник по країні). Вони були найефективнішими й, відповідно, 64% їх проводили інноваційну діяльність;

підприємства з чистим доходом від 15 до 50 млн грн одержували 7,4 тис. грн чистого доходу на 1 га сільськогосподарських угідь і 47% із них проводили інноваційну діяльність;

підприємства з чистим доходом менше 15 млн грн мали рівень ресурсовіддачі 4,6 тис. грн чистого доходу на 1 га сільськогосподарських угідь та 44% їх займалися інноваційною діяльністю.

У тваринництві через невелику кількість обстежених підприємств здійснювати їх розподіл на групи за обсягом виручки від реалізації продукції було визнано недоцільним. Водночас можна зазначити, що їх чистий дохід становив від 230 тис. грн до 63 млн грн. При цьому найвищий показник мали підприємства, які спеціалізувалися на свинарстві, а найнижчий – на вівчарстві.

У рослинництві запроваджували переважно такі види інноваційного продукту, як насіннєвий матеріал (83%); біопестициди, біодобрива (48%); спеціалізована техніка (70%). При цьому якщо насіннєвий матеріал, біодобрива та біопестициди використовували як вітчизняні, так і зарубіжні (навіть із певною перевагою вітчизняних), то спеціалізована техніка в основному мала іноземне походження, що говорить про низький рівень інноваційних розробок для сільського господарства саме у цій сфері.

Нові технології впроваджували 77% інноваційно активних рослинницьких підприємств (з яких 85% впровадили новітні методи виробництва, 10% – поліпшили інфраструктуру чи розподіл вхідних ресурсів) та 50% таких підприємств – удосконалювали допоміжні види діяльності.

В опитаних рослинницьких підприємствах переважно використовували такі інноваційні технології, як No-till, Mini-till, точне, органічне землеробство; GPS-моніторинг сільськогосподарської техніки; крапельне зрошення; чизельний обробіток ґрунту; механізоване збирання огірків, томатів, моркви, картоплі; використання обприскувача фенного типу при внесенні засобів захисту рослин.

Одне з підприємств, що спеціалізуються на вирощуванні овочів, займалося також селекцією, елітним насінництвом, а також мало розсадники: колекційні, гібридні, селекційні, гібридизації, контрольні й станційного

випробування. Проте це підприємство одержувало один із найнижчих доходів із розрахунку на 1 га сільськогосподарських угідь, що доводить необхідність надання цілеспрямованої державної підтримки підприємствам, які здійснюють власні розробки інноваційного продукту та технологій.

Серед інноваційно активних тваринницьких підприємств усі займалися тільки процесовими інноваціями. При цьому дві третини підприємств впровадили новітні методи виробництва (зарубіжні прогресивні технології виробництва молока й відгодівлі худоби, а також вітчизняні прогресивні системи забою та вирощування птиці), а третина підприємств удосконалила допоміжні види діяльності.

Основними цілями впровадження новацій досліджені підприємства визнають оновлення застарілих ресурсів або процесів, вихід на нові ринки чи збільшення частки ринку, зменшення затрат праці, матеріалів й енергії на одиницю продукції (понад 50% підприємств, що надали відповіді, оцінили ці стимули за найвищим рейтингом). Водночас підприємства значно менше цікавить зменшення негативного впливу на навколишнє середовище та розширення номенклатури товарів чи послуг.

Стосовно організаційних і маркетингових інновацій значна кількість підприємств відзначила такий стимул, як «поширення товарів на нові географічні ринки» як неважливий, що показує про суттєву обмеженість для більшості агровиробників можливостей виходу на зарубіжні ринки й необхідність створення виробникам умов для експорту власної продукції.

Основними *перешкодами* розвитку інноваційної діяльності у вітчизняних сільгосп-підприємствах згідно з результатами опитування¹ є: для рослинницьких – цінові чинники (і це при тому, що до обстеження були залучені лише успішні підприємства з чистим доходом від 315 тис. грн до 439 млн грн), а для тваринницьких – цінові й інформаційні. Отже, в рослинництві впровадження новацій гальмується переважно (у поряд-

ку зменшення важливості чинників) через відсутність коштів у межах підприємства та фінансування з джерел за його межами, а також занадто високі витрати на інноваційну діяльність, а в тваринництві – через занадто високі витрати на інноваційну діяльність і відсутність інформації про ринки інноваційної продукції й фінансування з джерел за межами підприємства.

Висновки. За результатами обстеження встановлено, що основними характеристиками інноваційного процесу в підприємствах аграрного сектору є: достатньо високий рівень інноваційної активності, обмежене використання підприємствами власних інноваційних розробок, взаємозумовленість ступеня інноваційної активності підприємства та його прибутковості, диверсифікація напрямів інноваційної діяльності ефективних підприємств, абсолютне переважання власних коштів підприємств серед джерел фінансування інновацій, низький рівень використання підприємствами інституційних джерел інформації щодо інноваційних розробок, недостатня наявність позитивних ефектів для довкілля від впровадження агроновацій.

Найвагомішими причинами гальмування процесу впровадження агроновацій є недостатній рівень фінансового забезпечення підприємств, низька доступність кредитів і державної підтримки для модернізації галузі, нерозвиненість системи інформаційного забезпечення інноваційного процесу.

З метою посилення інноваційної активності аграрних підприємств насамперед необхідно: сприяти поліпшенню їхнього загального фінансового стану; забезпечити надання цілеспрямованої державної підтримки підприємствам, які здійснюють власні розробки інноваційного продукту та технологій; активізувати діяльність державних академічних і галузевих НДІ щодо співпраці з аграрними підприємствами й поліпшити поінформованість аграріїв у сфері поширення інновацій.

¹ Необхідно зазначити, що на цей блок питань відповіли всі залучені до опитування підприємства – як інноваційно активні, так і неактивні.

Список використаних джерел

1. Гончаров В.Д. Развитие инновационных процессов в агропромышленном комплексе России: моногр. / В.Д. Гончаров, С.В. Котеев, Н.Г. Рамазанов. – М.: Изд-во РГАУ-МСХА, 2012. – 196 с.
2. Інноваційні трансформації аграрного сектора економіки: моногр. ; за ред. О.В. Шубравської; НАНУ ІЕП. – К., 2012. – С. 106-163.
3. Кулаєць М.М. Інноваційне сприяння нарощуванню продовольчих ресурсів в Україні та світі / М. Кулаєць, М. Бабієнко, О.Д. Витвицька, Л.М. Усаченко // Економіка АПК. – 2012. – № 5. – С. 139-144.
4. Музика П.М. Інноваційне підприємництво в аграрному виробництві України: Моногр. / П.М. Музика. – Львів: ПП «Кварт», 2005. – 306 с.
5. Россоха В.В. Формування інноваційно-інвестиційної політики в аграрній сфері економіки: моногр. / В.В. Россоха, О.М. Гусак. – К.: ННЦ ІАЕ, 2011. – 240 с.
6. Шпикуляк О.Г. Організаційні форми і методи інноваційної діяльності у розвитку аграрної сфери економіки / [О. Шпикуляк, В. Русан, Л. Курило та ін.] // Економіка АПК. – 2010. – № 12. – С. 119-125.
7. Шпикуляк О.Г. Інноваційна діяльність як процес створення інновацій / О.Г. Шпикуляк, Л.М. Білозор, С.М. Удовиченко // Інноваційна діяльність в аграрній сфері: інституціональний аспект: моногр. / [П.Т. Саблук, О.Г. Шпикуляк, Л.І. Курило та ін.]. – К.: ННЦ ІАЕ, 2010. – 706 с.
8. Шубравська О.В. Розвиток сільського господарства України в умовах дії інноваційних чинників / О.В. Шубравська, К.О. Прокопенко // Економіка та прогнозування. – 2011. – № 2. – С. 118-129.
9. *Oslo Manual: Guidelines for Collecting and Interpreting Innovation Data*, 3rd Edition. – OECD/EC, 2005. – 192 p.

Стаття надійшла до редакції 25.01.2013 р.

* * *

Новини АПК

У цьому році Херсонщина планує одержати 2,7 млн т зернових

Херсонщина планує одержати 2,7 млн т зернових. Про це повідомив голова Херсонської обласної державної адміністрації Микола Костяк на обласній нараді з питань підготовки області до проведення комплексу весняно-польових робіт у 2013 році.

Нині є перспектива вирощування кукурудзи на землях з крапельним зрошенням, що забезпечує одержання врожаю зерна кукурудзи до 200 ц/га. Таких прикладів у Херсонській області чимало, й багато сільськогосподарських підприємств, які будуть розвивати цей напрям, зазначив Микола Костяк.

Програмою „Зерно Херсонщини 2012–2015” передбачено збільшення посівів зернових культур. Керівник області підкреслив, що з сільгосптоваровиробниками обговорюється питання структури посівних площ та розширення посівів кукурудзи на землях з крапельним зрошенням.

Джерело: Херсонська обласна державна адміністрація